

Oriana Vukoja*

UDK 330.34.014:339.923
JEL Classification O12, P27
Prethodno priopćenje

ODREDNICE EKONOMSKOGA RASTA ZEMALJA SREDNJE I ISTOČNE EUROPE**

Održivost globalnih integracijskih trendova uvjetovana je konvergencijom dohodaka po stanovniku zemalja članica integracije. Zato je cilj ovoga rada bio analizirati problematiku ekonomskoga rasta i definirati odrednice rasta u odabranim zemljama srednje i istočne Europe. Nakon prikaza ključnih teorija ekonomskoga rasta slijedi kratak pregled transformacijskog procesa, gdje se specificiraju njegove osnovne ekonomske karakteristike. Poseban je naglasak stavljen na Hrvatsku, Rumunjsku i Bugarsku, ekonomske performanse kojih su se relativizirale u odnosu na odabrane zemlje okruženja, članice Europske unije. Rezultati pokazuju kako su ekonomske performanse bile relativno ujednačene u svim zemljama uzorka, dok su se analizirane odrednice rasta ponašale u skladu sa zaključcima relevantnih teorija rasta. Bitno za istaknuti je i identificirani izostanak tehnološkoga napretka kao generatora dugoročnoga ekonomskoga rasta. Analiza nije samo ukazala na postojeća ekonomska kretanja, već je bila usmjerena i na pokušaj odgone-tavanja načina na koji će aktualni integracijski i budući ekonomski tokovi utjecati na odrednice rasta.

Ključne riječi: ekonomski rast, odrednice rasta, tranzicija, proširenje EU

* O. Vukoja, mr. sc., asistentica na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. E-mail: ovukoja@efzg.hr. Prvobitna verzija rada primljena u uredništvo 10. 6. 2007., a definitivna 7. 10. 2008. Autorica zahvaljuje na primjedbama anonimnog recenzenta, koje su u značajnoj mjeri unaprijedile ovaj rad.

** Rad je dio istraživanja obavljenoga za potrebe izrade magistarskog rada obranjenog 13.06.2006. godine.

Uvod

Suočeni s raširenim disproporcijama u raspodjeli svjetskog dohotka, ekonomisti su u svojim istraživanjima pokušali naći ključ problematici konvergencije, definirajući faktore koji bi mogli utjecati na ekonomski rast. Pa ipak, napor koji se čini kako bi se poboljšalo razumijevanje pokretača ekonomskoga rasta i blagostanja, zapravo je neobično mali. Razlog je tome nemogućnost pojednostavljenja stvarnosti do razine na kojoj bi teoretski okvir imao neku sveobuhvatniju objašnjbenu moć. Istovremeno se s empirijske strane javlja problem dostupnosti i pouzdanosti podataka.

Cilj je ovoga rada bio analizirati problematiku ekonomskoga rasta, te definirati odrednice rasta u odabranim zemljama srednje i istočne Europe. Krenulo se od hipoteze da se, iako je ekonomski rast u analiziranim zemljama bio uvjetovan stanjem političke i ekonomske strukture, faktori rasta ne bi smjeli bitno razlikovati od onih koji su s teorijskog stajališta identificirani kao relevantni. Kako bi se testirale hipoteze i ostvarili ciljevi istraživanja koristilo se logičkim metodama analize i sinteze, te komparativno-deskriptivnim metodama u kombinaciji s povijesnim pristupom.

U prvome je poglavlju dan pregled relevantnih teorija rasta. Krenulo se s prikazom neoklasičnog modela rasta, koji je zatim proširen za egzogeno dan tehnološki napredak i varijablu ljudski kapital. Prikaz je nastavljen tzv. novim teorijama rasta s endogenim tehnološkim napretkom koje se zasnivaju na ekonomiji znanja, na kreativnoj destrukciji i na transferu tehnologija. Svaki se model pokušao sagledati u kontekstu pretpostavki, izvoda i dosega. Drugo je poglavlje vezano uz analizu faktora rasta. Odabir zemalja sveo se na tranzicijske zemlje srednje i istočne Europe (CEE), koje su ili postale članicama Europske unije ili su započele pregovore za članstvo. Vremensko razdoblje obuhvaća niz od 1990. do 2003. godine. Kako bi se obuhvatili i politički, institucionalni, te sociološki aspekti rasta, krenulo se s komparativno-deskriptivnim povijesnim pregledom rasta u navedenim zemljama. Poseban naglasak je stavljen na Hrvatsku, Rumunjsku i Bugarsku, ekonomske performanse kojih su se relativizirale u odnosu na odabrane zemlje okruženja, članice Europske unije. Nadalje, učinjena je parcijalna analiza faktora rasta zemalja uzorka kako bi se definirali oni čimbenici koji su poticali ekonomski rast u odabranom vremenskom periodu.

1. Osnove teorija rasta

Ekonomski rast i razvoj tradicionalno su sastavni dio razmatranja ekonomskih pojava još od Adama Smitha, što i ne čudi s obzirom koliko je za eko-

nomiste intrigantno i nužno dokučiti njegove temelje. Prije nego li se krene s podrobnijom analizom ove tematike potrebno je metodološki razlučiti dva suštinski različita pojma – ekonomski rast i ekonomski razvoj. Prema Thirlwallu (1999.) ekonomski je razvoj znatno kompleksniji pojam od ekonomskog rasta. Razvoj podrazumijeva kako kvantitativni element rasta, tako i neke kvalitativne aspekte poput podizanja kvalitete životnoga standarda stanovnika neke zemlje i održivoga ekonomskoga blagostanja, kao i pravo na slobodu odabira. Dok je ekonomski rast vezan uz povećanje proizvodnje po glavi stanovnika, ekonomski razvoj uključuje i poboljšanje institucionalnih, društvenih i političkih uvjeta.¹ Stoga ekonomski rast predstavlja nužan, ali ne i dovoljan uvjet ekonomskog razvoja.

No, bez sumnje su ekonomski rast i razvoj komplementarni pojmovi. Ovo će poglavlje stoga pokušati dati kratki pregled ključnih teorija rasta, ili barem onih o kojima se u ekonomskim krugovima najviše raspravljalo. Neke od tih teorija, one novijeg datuma, pokušale su u simbiozi s razvojnom ekonomijom dati nešto sveobuhvatniji analitički model. Naglasak neće biti stavljen na detaljnu razradu i kritiku, već na upoznavanje s osnovnom idejom samih modela.

Neoklasični model rasta postavili su, sredinom pedesetih godina prošloga stoljeća, neovisno, ali gotovo istovremeno, ekonomisti Solow i Swan. Solow-Swan model rasta riješio je probleme nestabilnosti unutar Harrod-Domarovog², analitički kejnzejanski utemeljenog, modela. U svom radu o ekonomskom rastu, za kojeg je 1987. godine dobio i Nobelovu nagradu, Solow (1956.) koristi neoklasičnu proizvodnu funkciju i omogućuje supstituciju proizvodnih faktora s obzirom na promjenu njihovih relativnih cijena, koje nadalje ovise o graničnoj produktivnosti svakog pojedinog faktora. Postoji samo jedan proizvod – agregatni output, koji se može ili potrošiti ili uštedjeti. Ukupna štednja ovisi o sklonosti štednji koja je egzogeno dana i nepromjenjiva, i koja određuje ukupne investicije o kojima zatim ovisi promjena zalihe proizvodnog faktora kapitala. Rad kao proizvodni faktor ovisi o stopi rasta stanovništva. Pretpostavlja se konstantna stopa participacije, a realna se nadnica prilagođuje, kako bi se sav raspoloživi rad uposlio, s obzirom na njegovu graničnu produktivnost. Zaposlenost je tako fiksirana na svojoj prirodnoj razini pri kojoj je tržište rada u ravnoteži.

Prilagođavajući količinu kapitala i rada prema promjeni njihovih relativnih cijena sustav se dovodi u stabilnu ravnotežu (engl. *steady-state*), gdje output i kapital rastu u skladu s egzogenim faktorom – stopom rasta stanovništva. Ta je ravnoteža stabilna, jer će se, ako je zaliha kapitala ispod ravnotežne i kapital i out-

¹ Tako su stvoreni kompozitni indikatori siromaštva i životnoga standarda koji pokušavaju uključiti i učiniti komparabilnima nemonetarne faktore razvoja među zemljama, poput PQLI indeksa (engl. Physical Quality of Life Index), HDI indeksa (engl. Human Development Index), HPI indeksa (engl. Human Poverty Index) i HSI indeksa (engl. Human Suffering Index).

² Vidjeti više u Sharma, 1983, pp.95-103

put povećavati brže od radne snage i obrnuto, sve dok se ne dosegne ravnotežna razina gdje je povećanje radne snage popraćeno točno jednakim porastom zalihe kapitala. Kombinirajući neoklasičnu proizvodnu funkciju s pravilom o konstantnoj stopi štednje, Solow je tako dobio jednostavan globalni model rasta u kojem na dugoročnu stopu rasta ne utječe sklonost štednji; time i ekonomska politika koja se zasniva isključivo na povećanoj štednji i investicijama kao generatorima rasta, postaje dugoročno neučinkovita, budući da može utjecati samo na razinu, ali ne i na stopu rasta outputa po stanovniku.

U terminologiji rasta važno mjesto ima i proizvodna tehnologija, definirana kao način na koji se proizvodni inputi, rad i kapital, transformiraju u proizvedeni output. Solow (1956., 1957.) tehnologiju u svoj model uvodi koristeći Hicks neutralnu tehnološku promjenu. Za Cobb-Douglasovu proizvodnu funkciju omjer kapital/rad raste po stopi tehnološkog napretka korigiranoj za udio proizvodnog faktora rada. U model se uvodi i sektor država promjenom identiteta štednja-investicije, koji je sada određen kako privatnom stopom štednje tako i javnom. Ukoliko državna potrošnja sadrži i komponentu investicije, te ako investirani udio poreznih prihoda nadilazi štednju, a samim time i investicije privatnoga sektora, sve određeno raspoloživim dohotkom, tada će doći do povećanja ukupne efektive štednje, a samim time i investicija i zalihe kapitala. (Solow, 1956., pp.89-90) Povećana državna potrošnja jedino u toj situaciji ne bi bila štetna za dugoročan ekonomski rast, budući da ne bi došlo do neučinkovitoga istiskivanja privatne štednje i investicija. To pravilo vrijedi za investicijske projekte koji su preveliki za pojedinoga investitora, a na koje je povrat vrlo velik, poput izgradnje infrastrukture, nacionalne sigurnosti, obrazovanja i sl.

Model ekonomskog rasta, kako su ga definirali Solow i Swan, naknadno se proširio uključujući linearnu amortizaciju i egzogeno dan Harrod neutralan tehnološki napredak, te postao udžbeničkim primjerom pod zajedničkim nazivom neoklasični model rasta. Razlike u dohocima po stanovniku (i.e. po radniku), pod pretpostavkom da je tehnologija dostupna svima i da sve zemlje imaju istu proizvodnu funkciju, objašnjene su različitim stopama štednje kao i mogućnošću da je zemlja u prijelaznom razdoblju između dva ravnotežna stanja rasta, no jedina varijabla koja utječe i na razinu i na rast dohotka po stanovniku je egzogeno dan tehnološki napredak. Situacija u kojoj kapital, output i potrošnja po stanovniku rastu po konstantnoj stopi utvrđenoj egzogeno danim tehnološkim napretkom definira tzv. ravnotežnu stazu rasta (engl. *balanced growth path*).

Mankiw, Romer, Weil (1992.) proširili su standardni Solowljev model uključivanjem varijable ljudski kapital. Njihova je polazna pretpostavka bila da različite razine obrazovanja i vještina mogu utjecati na dohodak po stanovniku pojedine zemlje. Stazu ravnotežnoga rasta dohotka po stanovniku sada određuju egzogeno dan tehnološki napredak i stopa rasta ljudskog kapitala. Dakle, bogat-

stvo neke zemlje ovisi, gledano kroz prizmu dohotka po stanovniku, kako o visokim stopama štednje i investicija u fizički kapital, nižoj stopi rasta stanovništva i većem tehnološkom napretku, tako i o investicijama u ljudski kapital koje generiraju dodatne vještine proizvodnoga faktora rada. Na taj se način stavio naglasak na obrazovanje i usavršavanje i otvorila se nova mogućnost utjecaja države na životni standard pojedine zemlje.

Konceptualni je nedostatak neoklasičnoga modela rasta to što se ekonomski rast pokušava objasniti varijablom koja nije uključena u model, budući da je stopa rasta dohotka po stanovniku određena egzogeno danim tehnološkim napretkom koji u principu predstavlja rezidual – neobjašnjeni dio modela. Novi val istraživanja koji pokreću Romer (1986.) i Lucas (1988.) pokušava razjasniti ono što se u neoklasičnome modelu čini sivom zonom. Poznat pod nazivom Nove teorije rasta, ovaj smjer istraživanja širi pojam kapitala kako bi se prepoznao pokretač koji određuje rezidual – osnovni generator rasta u Solow-Swan modelu. Kako je u fokusu utvrđivanje dugoročne stope rasta unutar samoga modela, ne čudi i uvriježeni naziv endogeni modeli rasta.

Problem endogeniziranja tehnološkoga napretka nastaje unutar neoklasičnoga okvira gdje poduzeća proizvode u savršeno konkurentnom okruženju i u uvjetima konstantnih prinosa na razmjer. Navedene pretpostavke podrazumijevaju udvostručenje obujma proizvodnje jednostavnim udvostručivanjem inputa rada i kapitala uz korištenje već postojeće tehnologije, koja je u principu dostupna svima, odnosno nekonkurentna (engl. *nonrival*) i neisključiva (engl. *nonexcludable*)³. U toj će se situaciji ukupni proizvodni output raspodijeliti na faktore proizvodnje rad i kapital, prema njihovim graničnim proizvodima, ne ostavljajući nikakve dodatne resurse za preostali tehnološki input. Proizlazi da poduzeća ne mogu financirati daljnji tehnološki napredak, te isti može postojati u neoklasičnom modelu jedino ako je egzogeno dan.

Romer (1986.) stoga redefinira pojam kapitala uvođenjem čimbenika znanja, budući da upravo nove ideje čine osnovu tehnološkoga napretka. Tehnološka znanja predstavljaju jedan oblik kapitala koji se može akumulirati tijekom vremena kroz istraživanja i slične procese. No, ta je akumulacija i dalje egzogeno utvrđena, a tek se napuštanjem pretpostavke savršene konkurencije u kasnijim modelima uvodi nagrada za tehnološka dostignuća kao poticaj za stvaranje istog. No, nove ideje imaju obilježja nekonkurentnosti i neisključivosti, što proizvodni input znanje određuje kao javno dobro. Naime, kako se nova znanja teško mogu u potpunosti patentirati ili sakriti, investicije jednog poduzeća u nova znanja imati će pozitivne eksternalije za ekonomiju u cjelini, te stoga Romer pretpostavlja proizvodnu funkciju s eksternalijama u kojoj je granična produktivnost kapitala

³ Vidjeti više u Romer, 1990., pp.S73-S78

iz perspektive društva veća u odnosu na perspektivu pojedinog poduzeća. Razlog tomu su dugoročniji krajnji učinak investicija u nova znanja i fluktuirajuća radna snaga koja će te učinke raspodijeliti po čitavoj ekonomiji. Posljedično će se i državno subvencioniranje investicija u obrazovanje i istraživanje smatrati opravdanim. Ujedno, kako poduzeća proizvodnjom i stjecanjem nove kapitalne opreme nesvjesno generiraju tehnološki napredak, tako je i stopa rasta istoga endogenizirana. Unutar Romerovog endogenog modela rasta, pozitivno i trajno na stopu rasta outputa po stanovniku utječu stopa štednje i veličina ekonomije dana brojem poduzeća. Stopa štednje stoga što su ideje neplanirani nusprodukt investicija ili proizvodnje, te kao takve poništavaju učinke opadajućih prinosa na fizički kapital eksternim poboljšanjem u proizvodnoj tehnologiji, a veličina ekonomije stoga što veći broj poduzeća implicira i veće eksternalije vezane uz tehnološka znanja, što nadalje znači i veći rast outputa po stanovniku. Ta je pozitivna veza između rasta i veličine ekonomije poznata u gotovo svim endogenim modelima rasta kao učinak razmjera (engl. *scale effects*). Lucas (1988.) je popularizirao Romerov model koristeći neoklasični model rasta s ljudskim kapitalom kao proizvodnim faktorom.

Za razliku od svoga prvotnoga modela, Romer (1990.) naknadno stvara model u kojem je pretpostavka savršene konkurencije narušena pojavom rastućih prinosa na razmjer. Naime, kako su ideje utjelovljene u novim tehnologijama nekonkurentne i djelomično isključive, tako se iste trebaju proizvesti samo jedanput, a zatim će tehnološki *spillover* učiniti novu tehnologiju dostupnom svima. Drugim riječima, proizvodnja nove tehnologije iziskuje vrlo velike fiksne troškove kao rezultat R&D⁴ aktivnosti. U tom se slučaju niti jedno poduzeće neće odlučiti na nova istraživanja, osim ako ne može iskoristiti monopolsku rentu - onu koju nosi cijena postavljena iznad graničnoga troška proizvodnje, kao nagradu za stvaranje novih tehnologija. Dakle Romerov model iz 1990-te godine endogenizira tehnološki napredak čineći ga posljedicom namjernih investicija ekonomskih agenata koji teže maksimizaciji profita. Novost je uvođenje privatne inicijative ulaganja u istraživanje i razvoj zbog povrata od monopolskih renti. Ekonomski rast pozitivno je koreliran s produktivnošću istraživačkih aktivnosti i s veličinom ekonomije, mjereno brojnošću radne snage koja se raspodjeljuje na istraživački i proizvodni sektor. Ako ne postoji tendencija smanjenja ideja unutar ekonomije rast može ostati dugoročno pozitivan, iako sama ravnoteža neće biti Pareto optimalna. (Romer, 1990., pp.S93-S98)

Ostale značajne doprinose ideji modela s nesavršenom konkurencijom dali su još i Aghion i Howitt (1992.), te Grossman i Helpman (1991.). Novost koju su navedeni autori uveli u endogeni model rasta je mogućnost zastarijevanja ranije

⁴ Istraživanje i razvoj.

stvorenih intermedijarnih inputa, što otvara vrata schumpeterijanskom rastu kroz kreativnu destrukciju⁵. Jones (1998.) daje kratki pregled endogenih modela rasta s učincima razmjera. Klasifikaciju vrši na tri razine. Prvi je Romer/Grossman-Helpman/Aghion-Howitt model u kojem trajne promjene u intenzitetu istraživačkih aktivnosti imaju trajne učinke na stope rasta. Ujedno rast populacije omogućuje ekspanzivan rast u dohotku po stanovniku. Drugi je Jones/Kortum/Seegerstrom model koji pretpostavlja, za razliku od prethodnog, da povećani istraživački naponi imaju trajan utjecaj, ne na stopu rasta, već na razinu, po stanovniku dohotka, što samo po sebi može pružiti zadovoljavajuću podlogu ekonomskim politikama koje se okreću ekonomiji znanja. Treća je vrsta modela rasta s učincima razmjera klasificirana kao Young/Peretto/Aghion-Howitt/Dinopoulos-Thompson model. Navedeni model eliminira učinke razmjera iz modela rasta pretpostavljajući da s rastom stanovništva raste i broj sektora u ekonomiji, što nadalje znači nepromijenjenu veličinu sektora, odnosno broja istraživača. Intenzitet istraživačkih aktivnosti tako trajno utječe na stopu rasta dohotka po stanovniku čak i u odsustvu rasta stanovništva. Unutar takvoga ekonomskoga okvira do izražaja dolazi država s porezima i zaštitom vlasničkih prava.

“Jedan se od najvećih doprinosa Novih teorija rasta očituje kroz simbiozu s drugim ekonomskim disciplinama, posebno s razvojnom ekonomijom koja tradicionalno uključuje i institucionalne uvjete, bitne faktore rasta. Na taj su način otvorena nova istraživačka područja poput ekonomske geografije (Krugman, 1991.; Matsuyama, 1991.; Fujita, Krugman, Venables, 1999.), makroekonomije i teorije međunarodne razmjene (Grossman and Helpman, 1991.), industrijske organizacije (Aghion, Howitt, 1992., 1998.; Peretto, 1998.), javnih financija (Barro, 1990.; Barro and Sala-i-Martin, 1998.), ekonometrije (Quah, 1993.; Durlauf, Quah, 1999.; Sala-i-Martin, Doppelhoffer, Miller, 2001.), te ekonomske povijesti i demografije (Kremer, 1993.; Hansen, Prescott, 1998.; Jones, 1999.; Lucas, 1999.; Galor, Weil, 1998.).” (Sala-i-Martin, 2002., p.53).

2. Odrednice ekonomskoga rasta odabranih zemalja srednje i istočne Europe

U kontekstu globalnih integracijskih trendova konvergencija dohotka po stanovniku predstavlja preduvjet za učinkovitost integracije. No, u cilju spoznavanja takve konvergencije nužno je definirati njene odrednice odnosno čimbenike koji utječu na dugoročni ekonomski rast, te samim time i na smanjenje disproporcija

⁵ Prema Schumpeteru (1942.) poduzeća stvaraju nove ideje kako bi preuzela profite ostalih poduzeća proizašle iz prethodno stvorenih ideja.

među zemljama. Analiza odrednica rasta u ovome radu obuhvaća tranzicijske zemlje srednje i istočne Europe (CEE), koje su ili postale članicama Europske unije ili su započele pregovore za članstvo. Podaci za razdoblje 1990. do 2006. prikupljeni su iz baze Svjetske banke *World Development Indicators, 2008*. Vezano uz podatke potrebno je naglasiti da se kod komparativne analize dohodovnih nejednakosti koristi metoda kupovne moći (PPP) kako bi se u obzir uzele ne samo tečajne, već i cjenovne razlike među zemljama, s obzirom da je razina cijena u pravilu viša u bogatijim zemljama, pogotovo kada su u pitanju osnovne životne namirnice. Stope rasta domaćeg proizvoda, računane putem PPP podataka, odražavat će realne, a ne nominalne, promjene temeljene na prosjeku međunarodnih cijena, te stoga Nuxoll (1994.) tvrdi kako bi bilo idealno koristiti PPP podatke za razine, a nacionalne račune u domaćim valutama za stope rasta, “budući da domaće cijene odražavaju trade-off s kojim su ekonomski agenti zapravo suočeni”. (Temple, 1999., p.119) Ovaj se rad priklonio tom stavu.

2.1. Povijesni pregled kretanja varijabli realnoga sektora

U poredbenoj, povijesno-ekonomskoj, analizi od odabranih zemalja srednje i istočne Europe poseban naglasak će se staviti na Bugarsku, Hrvatsku i Rumunjsku, čije će se ekonomske performanse relativizirati u odnosu na prosjek 5 zemalja koje su postale članicama Europske unije već u prvom krugu istočnoga proširenja, 2004. godine – Češku, Mađarsku, Poljsku, Slovačku i Sloveniju (u daljnjem tekstu EU-5). Analizirat će se stanje realnoga sektora, s posebnim naglaskom na odrednice rasta, stanje tržišta rada, te investicijsku klimu. Analiza je temeljena na zaključcima i izvještajima Svjetske banke, Europske banke za obnovu i razvoj, Međunarodnog monetarnog fonda, te Europske komisije.

Uprosječene ekonomske performanse EU-5 zemalja ukazuju na standardni uzorak koji se, u nedostatku boljega termina, može nazvati i tranzicijskim uzorkom. Naime, sve su zemlje nakon 1990. godine kada su krenule na transformacijski put ka tržišnoj ekonomiji iskusile oštar pad ekonomskog outputa koji je nerijetko bio praćen i drugim makroekonomskim nestabilnostima poput hiperinflacije i tečajne krize. Rast koji je nastupio nakon provedbe stabilizacijskih programa većinom je generirala povećana osobna potrošnja koja je, u situaciji otvaranja tržišta pogodovala rastu uvoza. Vanjska nekonkurentnost tranzicijskih ekonomija učinila je izvoz relativno stagnantnom ili u najboljem slučaju slabo-rastućom varijablom, te dovela do visokih trgovinskih deficita. Uz to, neučinkovita ekonomska politika i usporen proces restrukturiranja javnih poduzeća potakli su rast fiskalnih deficita. Visoki fiskalni deficiti nadalje su utjecali na trgovinsku bilancu, budući da su pogodovali uvozu i vodili tečajnoj aprecijaciji, što je povratno destruktivno

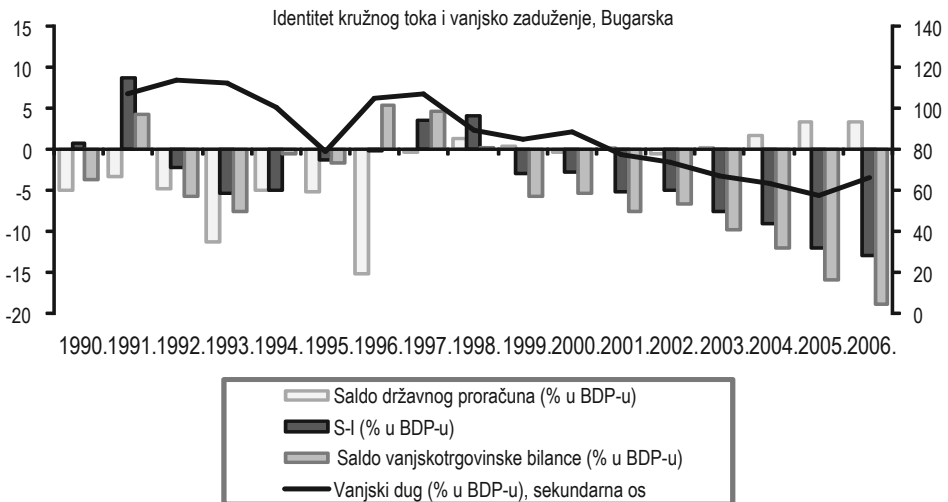
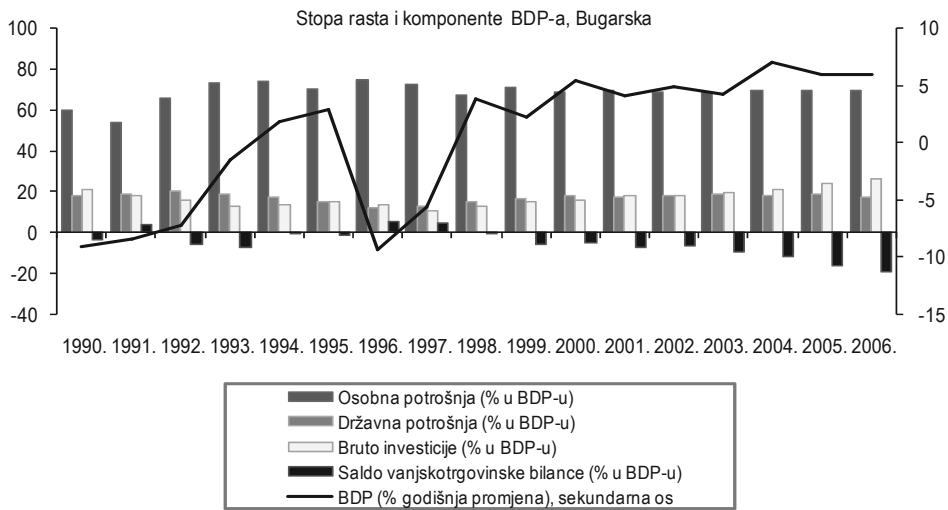
utjecalo na izvoz. Spomenuti deficiti trgovinske bilance kompenzirani su rastućim vanjskim zaduženjem ili priljevom izravnih stranih investicija (engl. *FDI*) koje u većini slučajeva nisu bile u vidu *greenfield* investicija, već su samo označavale promjenu vlasničke strukture.

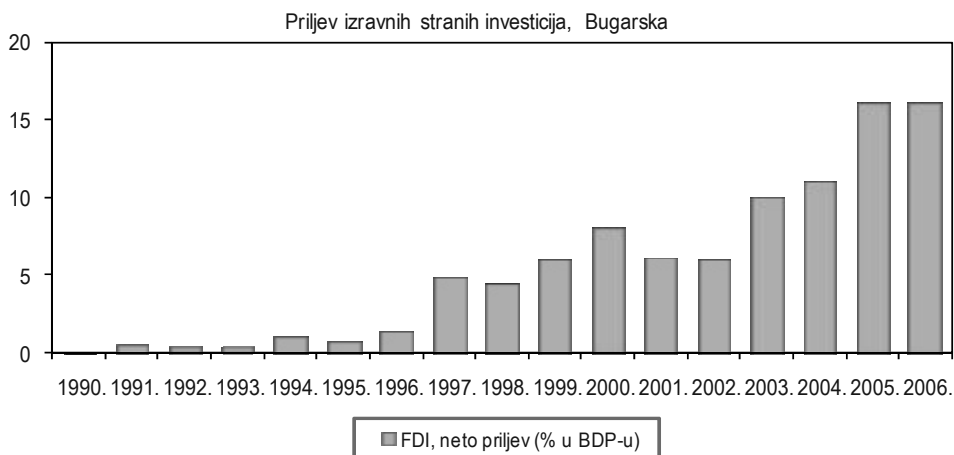
Bugarska (Grafikon 1) je tako u tranziciju ušla uz potpisan prvi ugovor s Međunarodnim monetarnim fondom (u daljnjem tekstu MMF) 1991. godine. Međutim iznimno spora i nekonzistentna provedba preporučenih ekonomskih politika utjecala je na izostanak sustavnoga ekonomskoga rasta sve do 1997. godine kada je potpisan novi ugovor s MMF-om. Grafikon 1 ukazuje i na visoku razinu proračunskih deficita jer je, naime, opstanak neprofitabilnih javnih poduzeća ovisio, kao i u mnogim drugim tranzicijskim gospodarstvima, o državnim subvencijama. Odgađanje restrukturiranja istovremeno je zahtijevalo i kreditnu podršku banaka, što je istiskivalo nužna sredstva potrebna za druge gospodarske aktivnosti. Neumoljiva inflacija, te kriza bankarskog sustava koja je za posljedicu imala tečajnu krizu, dovele su zemlju do granice kolapsa.

Uvođenje *currency board-a* vezivanjem uz njemačku marku 1997. godine označilo je početak stabilizacije bugarskog gospodarstva. Onemogućena je monetizacija javnog duga, a smanjenje inflacije vratilo je povjerenje u nacionalnu valutu. Na ekonomsku je situaciju nadalje povoljno utjecao i pad kamatnih stopa koji je ujedno i olakšavao servisiranje duga. Fiskalni se deficit u BDP-u smanjio na manje od 1%, te je tako Bugarska postala iznimkom u odabranom uzorku zemalja kada su u pitanju problemi trostrukih deficita. Nakon što je 1997. godine dosegnuo 100% BDP-a, udio vanjskog zaduženja opada do nekih 65% u 2003. godini i tu razinu s manjim odstupanjima zadržava i danas. No s druge strane, ubrzan ekonomski rast značio je i rastući uvoz, što je uz oslabljenu ekonomsku situaciju u zemljama trgovinskim partnerima (većinom europske zemlje) i rastuće cijene energenata, imalo negativne posljedice za izvoz i trgovinsku bilancu.

Privatizacija javnoga i poljoprivrednoga sektora, uz liberalizaciju cijena (osim u energetsom sektoru), tržišno otvaranje i reforma bankarskoga sustava koja je značila i kraj za mnoge banke gubitnike, Bugarskoj je otvorila put ka novoj ekonomskoj budućnosti, te omogućila otvaranje pregovora s Europskom Unijom 1999. godine, što je u konačnici rezultiralo i učlanjenjem 2007. godine. Ekonomski rast je stabiliziran na razini od oko 5%, nakon što su prosječne stope rasta bile negativne u razdoblju 1991.-1997. Iako značajan udio rasta i dalje generira visoka osobna potrošnja, nije za zanemariti ni povećanje udjela investicija. Uz to treba uzeti u obzir i povećanje izravnih stranih investicija čiji se udio u BDP-u znatno povećao od 1997. godine.

Grafikon 1.

PREGLED KRETANJA VARIJABLI REALNOGA SEKTORA,
BUGARSKA, 1990.-2006.

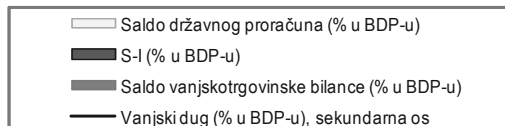
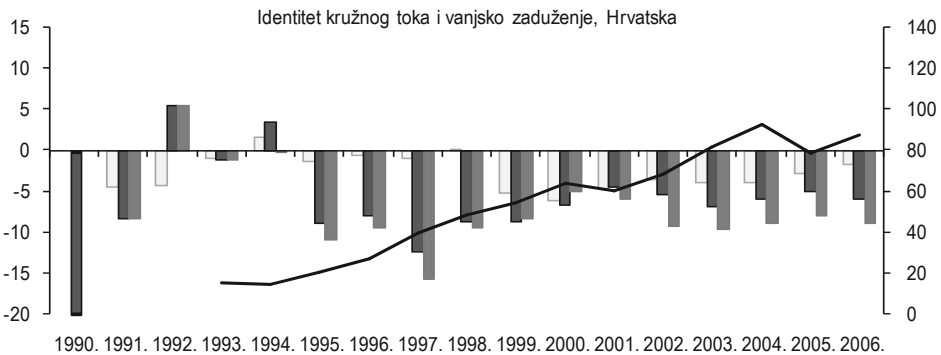
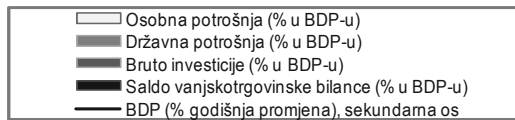
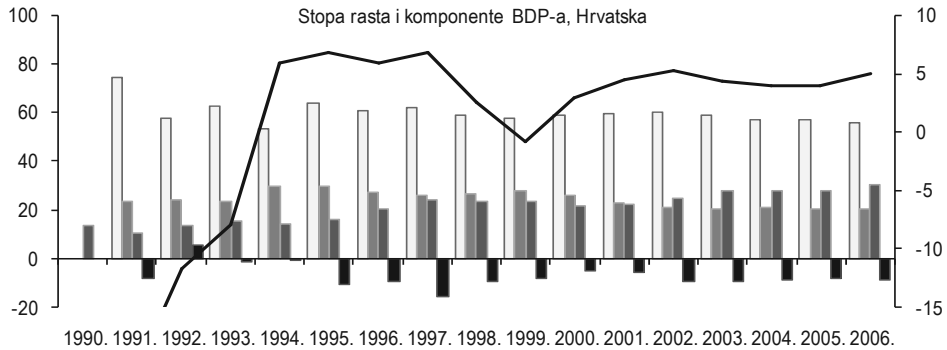
Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

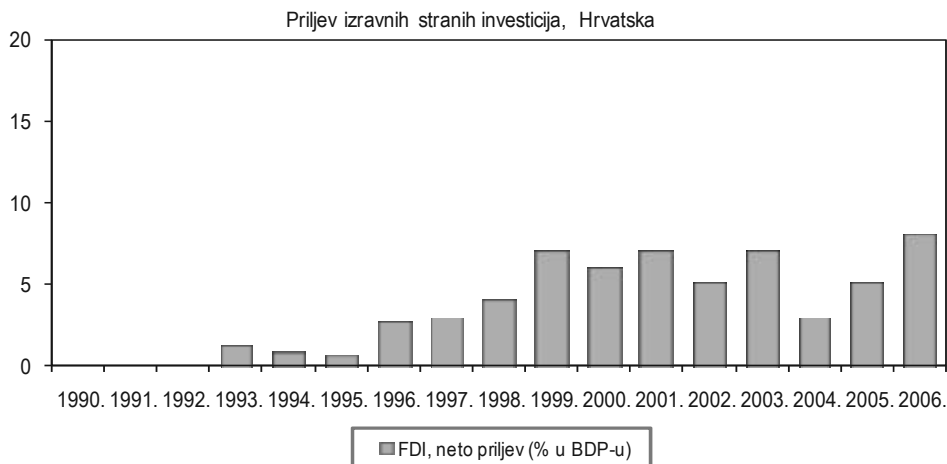
Hrvatska (Grafikon 2) je u odnosu na zemlje okruženja imala vrlo povoljne početne tranzicijske uvjete jer je unutar SFRJ bila visoko rangirana po industrijskoj proizvodnji i životnom standardu. No, rat za neovisnost od 1991.-1995. godine učinio je svoje. Hiperinflacija i pad ekonomskog outputa koji je u kumulativu do 1994. godine iznosio gotovo 40%, te ekonomska stabilizacija koja je prve naznake dala tek krajem 1993. godine, usporili su napredak zemlje. Tek sa završetkom rata i političkom stabilizacijom kreće ekonomski oporavak. Prvi puta stope rasta postaju pozitivne u 1994. godini. Kočnica rastu, primarno potaknutom oporavkom turističkog poslovanja, bili su fiskalna nedisciplina i visoki izdaci za nacionalnu obranu, koji uz visoku sklonost uveznoj potrošnji, stvaraju trgovinski deficit i rastući vanjski dug, čiji je udio u BDP-u dosegao prag održivosti od 50% još 1999. godine. Nužne reforme podržavale su i međunarodne financijske institucije poput Svjetske banke s nizom razvojnih programa, te MMF-a sa *stand-by* aranžmanima koji su ciljali na stabilizaciju fiskalnog sektora.

Nakon recesije 1999. godine, rast se nastavlja u 2000. godini, obilježen završetkom sukoba na Kosovu. Povećana investicijska potrošnja i dalje ostaje generatorom rasta, iako većina proizlazi iz državnih infrastrukturnih projekata. Gubici u zaposlenosti velikih državnih poduzeća nisu se mogli kompenzirati rastom malog i srednjeg poduzetništva, te problem nezaposlenosti postaje vodećim problemom hrvatskoga gospodarstva. Uz taj, važno je naglasiti i problem održivosti vanjskog duga, koji, u slučaju da Hrvatska nastavi dalje s relativno visokim stopama rasta, ne bi trebao predstavljati prepreku solventnosti zemlje. No, vanjska prezaduženost stavlja zemlju u neugodnu poziciju preosjetljivosti na vanjske šokove.

Grafikon 2.

PREGLED KRETANJA VARIJABLI REALNOGA SEKTORA,
HRVATSKA, 1990.-2006.

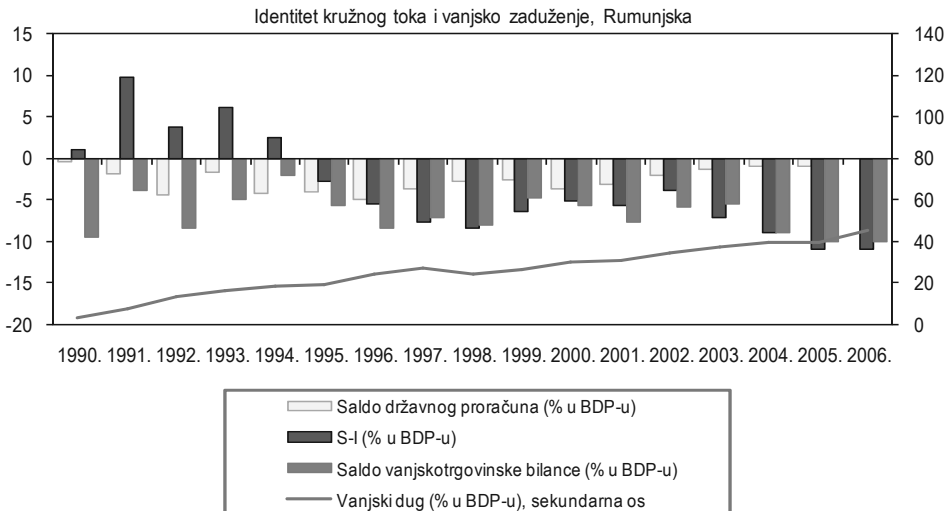
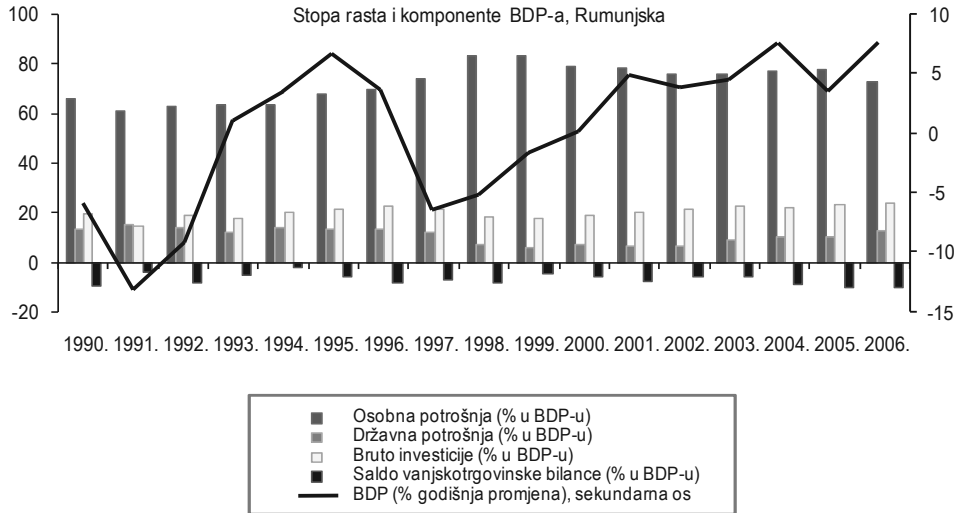

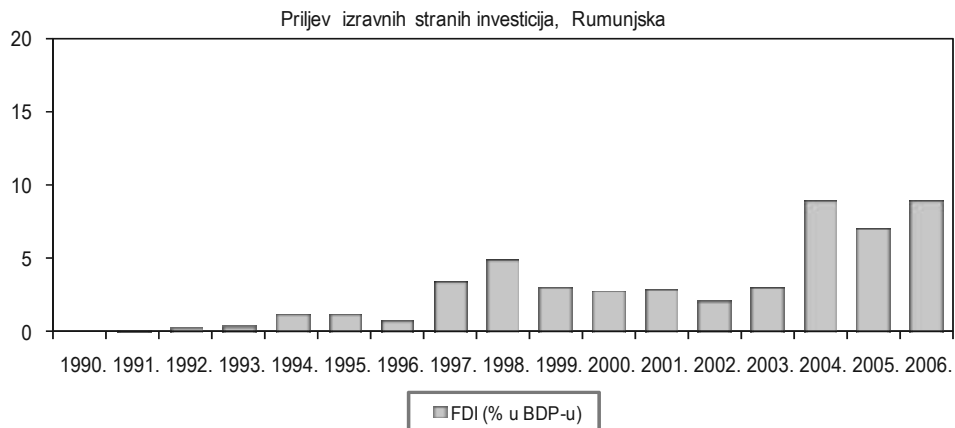
Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

Kreditna ekspanzija banaka u 2002. godini potaknula je visoku osobnu potrošnju i rast uvoza, koji je ionako porastao liberalizacijom trgovine i ulaskom u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO). Uz znatno slabiji trend rasta izvoza Hrvatska je povećavala deficit tekuće bilance. Deficit kao takav nije predstavljao veću prepreku jer je bio financiran, uz povećano vanjsko zaduživanje, priljevom izravnih stranih investicija koje su potaknute privatizacijom državne imovine, gdje je većinom bila riječ isključivo o promjeni vlasničke strukture. Relativno povoljna ekonomsko-politička klima posljednjih godina omogućila je Hrvatskoj otvaranje pregovora o članstvu s Europskom Unijom, 2005. godine.

Rumunjska (Grafikon 3) je u odnosu na Hrvatsku i Bugarsku na početku tranzicije bila u nezavidno teškoj poziciji zbog naslijeđenoga vanjskoga duga i ekonomske stagnacije u kojoj se našla 1990. godine. Kao i u svim ostalim tranzicijskim ekonomijama, nakon oštrog pada ekonomskog outputa, rast se oporavio i stope rasta postale su pozitivne već u 1993. godini. Iako je Rumunjska potpisala razne ugovore s međunarodnim financijskim institucijama, koji su trebali olakšati proces privatizacije i transformacije u tržišno gospodarstvo, loša monetarna i fiskalna politika su u razdoblju od 1993.-1996. dovele do znatnih problema. Visok fiskalni deficit, hiperinflacija i rastući vanjski dug bile su samo neke od posljedica odgođenog restrukturiranja, te kontrole cijena i tečaja.

Grafikon 3.

PREGLED KRETANJA VARIJABLI REALNOGA SEKTORA,
RUMUNJSKA, 1990.-2006.

Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

Kao odgovor na nastalu krizu, 1996. godine kreće se sa liberalizacijom cijena i deviznoga tečaja, te se odstupa od politike subvencioniranja neučinkovitih državnih poduzeća. No, čak ni to nije bilo dovoljno da bi spriječilo trogodišnju recesiju od 1997.-2000. godine. U navedenom je razdoblju najveći problem predstavljao deficit tekuće bilance, uzrok kojem je bila nekonkurentnost rumunjskog gospodarstva. Izbijanjem ruske financijske krize koja je obeshrabrila privatne investitore, te s limitiranim pristupom međunarodnim financijskim tržištima, zemlja se našla u nezavidnoj situaciji s vrlo niskom razinom deviznih rezervi. Spora privatizacija koja još ni početkom 2000. godine nije uzela maha onemogućila je povećan priljev izravnih stranih investicija i stavila dodatan pritisak na državni proračun. Ekonomska je situacija dodatno pogoršana političkim nestabilnostima na Kosovu koje su utjecale na trgovinsku razmjenu u regiji.

Godina 2000. stoga je u Rumunjskoj bila u znaku novih pokušaja makroekonomske stabilizacije gospodarstva, koja je uključivala restriktivan karakter fiskalne i monetarne politike, povećanje konkurentnosti i restrukturiranje državnih poduzeća. Reforme su polučile pozitivne rezultate, od kojih je ključno bilo kontinuirano smanjenje fiskalnoga deficita. Takvi su rezultati ujedno omogućili Rumunjskoj otvaranje pregovora o članstvu s Europskom Unijom, što je u konačnici rezultiralo i učlanjenjem 2006. godine. Rast je u posljednjim godinama manje počivao na osobnoj potrošnji koja u pravilu stagnira, a više na povećanom udjelu investicija u BDP-u. Zahvaljujući implementaciji otplate vanjskog duga iz 1980-tih Rumunjska je na početku tranzicije imala vrlo nizak udio istog u BDP-u, koji se čak ni u 2006. godini nije popeo iznad 45%, što predstavlja iznimku pravilu među ostalim tranzicijskim ekonomijama.

Analizirane ekonomske performanse Bugarske, Rumunjske i Hrvatske ne razlikuju se bitno od uprosječenih performansi EU-5 zemalja, koje su već postale članicama EU, te se stoga nameće zaključak da je izostanak istovremenog članstva za te tri zemlje bio određen drugim, političkim i institucionalnim faktorima.

Zajedničko svim zemljama uzorka je da su gotovo u cijelom post-stabilizacijskom razdoblju imale deficite štednje, što je uz već spomenute fiskalne i trgovinske deficite uvjetovalo stabilizaciju uprosječenoga vanjskoga zaduženja na oko 60% BDP-a. Rast vanjskoga zaduženja vodi tečajnoj nekonkurentnosti izvoznih proizvoda, te tako povratno utječe na fenomen trostrukih deficita⁶, što u neku ruku predstavlja začarani krug. Uz poticanje rasta izvoza, jedno od rješenja problema trostrukih deficita bilo bi i eliminiranje deficita štednje, bilo na javnoj ili na privatnoj razini. Iako povećanje javne štednje podrazumijeva negativne posljedice za osobnu potrošnju i samim time loše kratkoročne ekonomske performanse, s obzirom na deficit privatne štednje taj pristup dobiva na značaju kao mogućnost rješenja problema rasta vanjskog zaduženja. Dosad se problem djelomično rješavao priljevom izravnih stranih investicija no, u nedostatku ubrzanih stopa rasta ili smanjenja navedenih deficita, takva ekonomska situacija onemogućava ubranu konvergenciju s EU-15⁷.

U kontekstu povećanja izravnih stranih investicija koje bi mogle kompenzirati za deficit domaće štednje bilo bi zanimljivo analizirati ono što je u području rasta poznato kao Feldstein-Horioka zagonetka (1980). Naime, pristupanje ekonomskim integracijama znači i potpuno otvaranje ekonomije te liberalizaciju tržišta koja potiče priljev kapitala kako bi se iskoristili visoki povrati na uloženi kapital u zemljama koje nisu razvojno zasićene. Savršena mobilnost kapitala trebala bi, prema teoriji, izjednačiti stope štednje i investicija među zemljama, s obzirom na razlike u prinosu na kapital, te bi tako bogatije zemlje štediti plasirale svoj kapital u siromašnije zemlje s deficitom domaće štednje i većim prinosom na kapital. U uvjetima savršeno integriranih tržišta kapitala to bi značilo da će tijekom vremena doći do izjednačavanja u prinosima na kapital među zemljama, te da će stopa investicija biti neovisna od stope štednje. Feldstein-Horioka zagonetka ukazuje na kontradikciju između empirije i teorije kada je u pitanju relacija između stope štednje i investicija. Razloge zbog kojih se teorija razlikuje od stvarnosti može se obrazložiti činjenicama da su neke od najproduktivnijih investicija u siromašnim zemljama one u javni kapital, dok je ponašanje vladajućih postava u tim zemljama ispod društveno optimalne razine, te da čak i uz vrlo visoku graničnu produktivnost kapitala privatni investitori u siromašnim zemljama mogu

⁶ Trostruki deficit je termin vezan uz tzv. identitet kružnog toka koji povezuje štednju (S), investicije (I), neto poreze (T), državnu potrošnju (G), izvoz (X) i uvoz (M). Identitet kružnog toka: $(S-I)+(T-G)+(X-M)=0$.

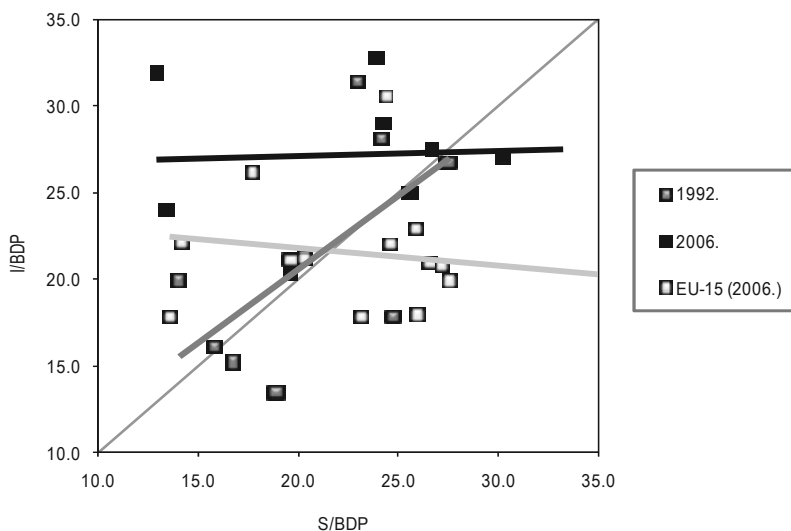
⁷ EU-15 predstavljaju zemlje članice EU prije istočnog proširenja 2004. godine.

zazirati od investicija zbog finansijskih ograničenja ili straha od mogućih budućih iznuda (Mankiw, Romer, Weil, 1992, pp.430-431).

Grafički, potpuno integrirane ekonomije ležale bi, dakle, na vodoravnom pravcu na kojem vrijedi da je stopa štednje neovisna od stope investicija (Grafikon 4). S druge strane na pravcu od 45° trebale bi se nalaziti sve autarkije u kojima vrijedi uvjet jednakosti investicija i štednje. Krivulja trenda za EU-15 zemlje ne pokazuje gotovo nikakvu korelaciju između stopa štednje i investicija, te time postaje gotovo udžbenički primjer, ukazujući na zaključak da su integracijski procesi doveli do iščezavanja Feldstein-Horioka zagonetke. No gledajući odabrane CEE zemlje možemo uočiti pozitivnu vezu između stope štednje i investicija, s tim da ista slabi kroz vrijeme. Tako je u 2006. godini u odnosu na 1992. nagib krivulje trenda smanjen, što upućuje na liberalizaciju tržišta kapitala u navedenim zemljama.

Grafikon 4.

POREDBENA ANALIZA STOPA ŠTEDNJE I INVESTICIJA
(ODABRANE CEE ZEMLJE I EU-15)

Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

Kada se odabrane CEE zemlje u potpunosti integriraju, za očekivati je da će njihove krivulje trenda također biti savršeno vodoravno položene. Još se jedan zanimljiv zaključak nameće iz navedenoga grafičkoga prikaza. Naime, kretanja kapitala određena su prinosima na isti, a s obzirom na specifičnosti proizvod-

ne funkcije koja djeluje u uvjetima opadajućih prinosa na proizvodne faktore, za očekivati je da će investicije ići iz bogatijih zemalja, neto štediša, ka siromašnijim zemljama. Grafički, presjecište krivulje trenda s krivuljom od 45° ukazuje na povećanje obujma investicija u navedenim CEE zemljama u 2006. godini u odnosu na 1992., ali i u odnosu na obujam investicija u EU-15, što je i u skladu s pretpostavkom da će liberalizacija kapitalnih tržišta potaknuti investicijske tokove koji će u konačnici dovesti i do konvergencije u *steady-state* razinama BDP-a po stanovniku. Odabir 1992. godine opravdan je činjenicom da je liberalizacija mobilnosti kapitala proces koji je u vremenu neovisan od NADIR-a⁸, a za tu su godinu u bazi postojali potpuni podaci.

2.2. *Parcijalna analiza odrednica ekonomskoga rasta*

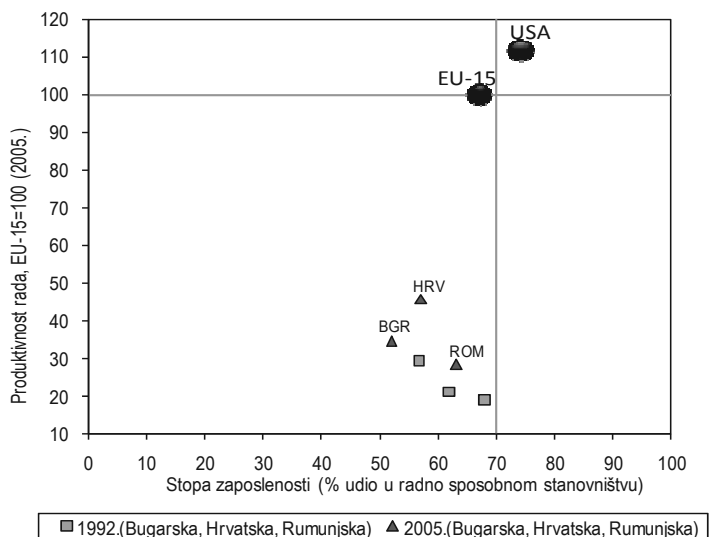
Članstvo u EU za neke od odabranih zemalja uzorka predstavlja cilj, a za neke okvir unutar kojeg moraju djelovati. No, i jedne i druge zemlje morati će se prilagoditi tzv. lisabonskoj strategiji kojoj je cilj transformacija EU u vodeću svjetsku ekonomiju znanja do 2010. godine, a da bi to bilo moguće potrebno je sustići razine produktivnosti i zaposlenosti američke ekonomije. Uz potrebu održive fiskalne konsolidacije najteži zadatak pred CEE zemljama je stvaranje uvjeta za snažan porast zaposlenosti, budući da je ista nakon tranzicijske recesije i otvaranja ekonomskih aktivnosti tržišnoj konkurenciji naglo opala.

Iz grafičkog je prikaza (Grafikon 5) vidljiv pomak u produktivnosti analiziranih zemalja prema EU-15 razini u posljednjim godinama, no kako ujedno nije došlo i do porasta u razini zaposlenosti, nameće se zaključak da rast BDP-a po stanovniku nije nužno podrazumijevao i porast broja zaposlenih, već je u većoj mjeri bio generiran rastom produktivnosti. Međutim, razina produktivnosti i zaposlenosti u analiziranim zemljama i dalje ostaje nezadovoljavajuće niska, što je i uzrok ispodprosječnoj razini BDP-a po stanovniku u odnosu na prosjek EU-15. U tom kontekstu važno je analizirati okolnosti u kojima je došlo do rasta produktivnosti kao i definirati uzročnike niske razine iste.

⁸ Prema Aslund (2001), NADIR predstavlja točku infleksije tranzicijske recesije kada je razina BDP-a dodirnula svoje dno i krenula na put oporavka.

Grafikon 5.

POREDBENA ANALIZA PRODUKTIVNOSTI I ZAPOSLENOSTI
(ODABRANE CEE ZEMLJE I EU-15)

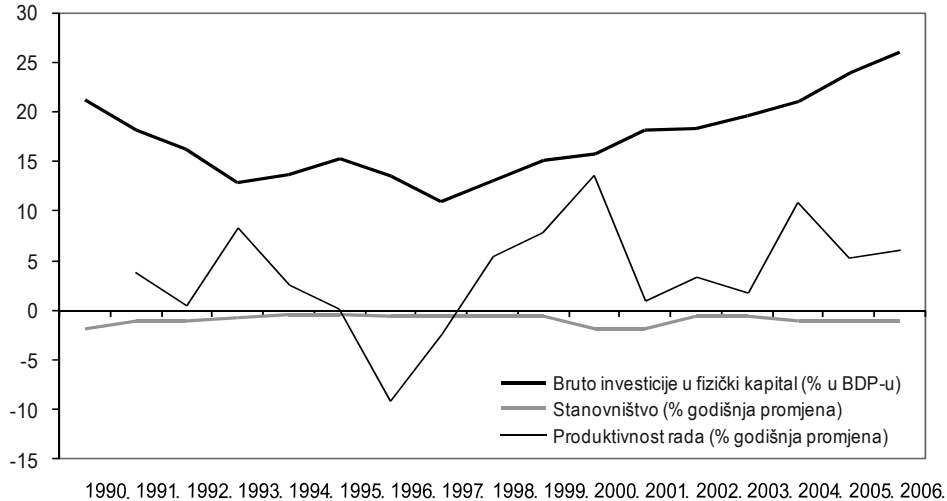
Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

Orijentacija je dakle sada na dugome roku, gdje poslovni ciklusi i varijacije u zaposlenosti nestaju, a do izražaja dolaze proizvodni faktori - rad, fizički i ljudski kapital, te tehnološki napredak. Budući da je iz niže prikazanih grafikona (Grafikon 6–8) očito da analizirane CEE zemlje prolaze kroz posljednju fazu demografske tranzicije, doprinos faktora rada, kojeg generira povećanje stanovništva, u cijelosti je zanemariv. Nadalje, supstitucijom stope rasta dohotka sa stopom rasta produktivnosti pokušao se eliminirati učinak poslovnih ciklusa na rast kako bi se analizom utvrdilo postoji li pozitivna veza između stope rasta produktivnosti i povećanja akumulacije kapitala, ili je u pitanju neka vrsta tehnološkog šoka.

Kao što je bilo i za predvidjeti, u prosjeku je u svim zemljama rast produktivnosti generiran akumulacijom kapitala, na što ukazuje njihova pozitivna korelacija. To ujedno znači da se analizirane zemlje na nalaze na svojoj *steady-state* stazi rasta, gdje bi produktivnost trebala rasti u skladu s tehnološkim napretkom, već da rast djeluje u uvjetima, ne samo podzaposlenosti, već i nepotpune iskorištenosti proizvodnih mogućnosti, gdje i leže uzročnici niske razine produktivnosti. Ujedno jasno je vidljiv i tranzicijski uzorak gdje je ranih 1990-tih inicijalni skok u produktivnost kvantitativne, a ne kvalitativne prirode i proizlazi iz smanjenja broja zaposlenih.

Grafikon 6.

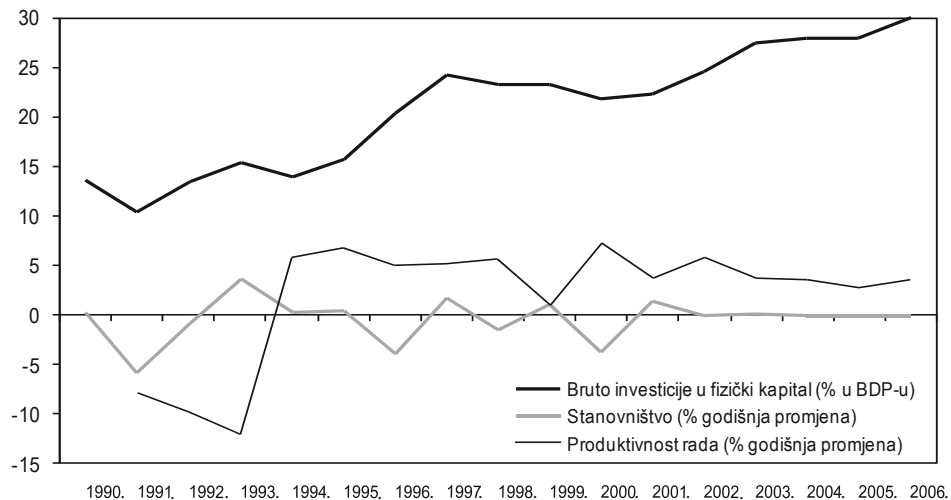
PROIZVODNI FAKTORI I RAST PRODUKTIVNOSTI,
BUGARSKA, 1990.-2006.

Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

Grafikon 7.

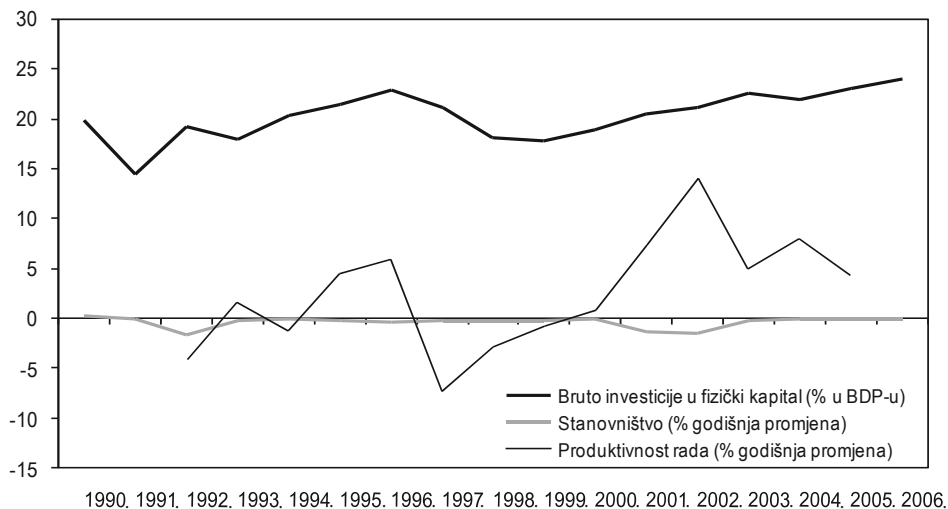
PROIZVODNI FAKTORI I RAST PRODUKTIVNOSTI,
HRVATSKA, 1990.-2006.

Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

Grafikon 8.

PROIZVODNI FAKTORI I RAST PRODUKTIVNOSTI,
RUMUNJSKA, 1990.-2006.

Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

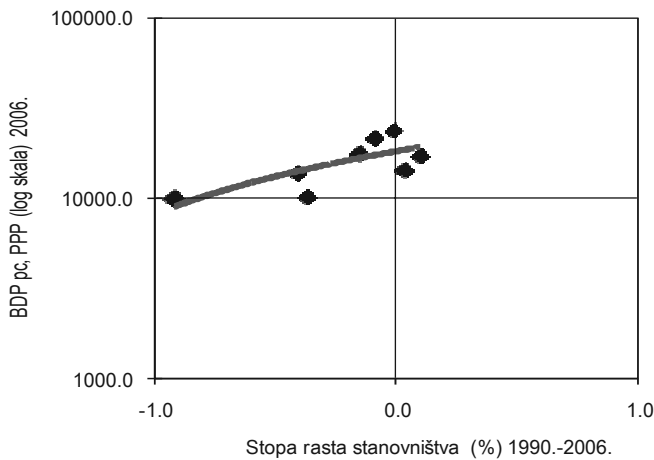
Bugarska i Rumunjska u post-stabilizacijskom razdoblju predstavljaju gotovo udžbenički primjer, budući da je jasno vidljivo da je porast u produktivnosti popraćen akumulacijom kapitala (Grafikon 6, Grafikon 8). Taj se odnos posljednjih godina gubi i relacija čak ukazuje na negativan odnos između produktivnosti i akumulacije kapitala. Za pretpostaviti je da bi takva situacija mogla biti posljedica relativno značajnijeg rasta u broju zaposlenih u odnosu na povećanje investicija u fizički kapital. U Hrvatskoj (Grafikon 7) produktivnost rada stagnira dok akumulacija kapitala raste što se može objasniti negativnim tehnološkim šokom, ali i specifičnostima ratnih zbivanja. Za očekivati je da će se, s određenom vremenskom distancom, izravne strane investicije pokazati kao nositelji pozitivnoga tehnološkoga šoka zahvaljujući suvremenijim tehnologijama i organizacijskim metodama koje sa sobom donose.

U daljnoj analizi dezagregirat će se navedeni faktori rasta i jednostavnom regresijom sagledati vrsta korelacije s rastom dohotka po stanovniku. Proizvodni faktor rad potvrđuje već ranije zaključeno. Naime, rast stanovništva, koji povlači za sobom i brojni porast radne snage, morao bi, prema teoriji rasta, pozitivno utjecati na rast proizvodnje ali i biti negativno koreliran s razinom dohotka po stanovniku. Dijagram rasipanja (Grafikon 9) ukazuje na pozitivnu vezu, no, budući da analizirane zemlje prolaze kroz kasnu fazu demografske tranzicije s ne-

gativnim stopama rasta, rezultat u principu i nije iznenađujući. Rast stanovništva kao ograničavajući faktor rastu životnog standarda sada postaje uvjetom rasta, te tako višu razinu dohotka po stanovniku imaju one zemlje koje u kojima je pad stanovništva bio manje izražen. Navedena relacija može ukazivati i na problem kauzalnosti rasta stanovništva i dohotka po stanovniku, kada je niska razina dohotka po stanovniku povezana s povećanim migracijama i padom u stopi rasta stanovništva u narednim periodima.

Grafikon 9.

RAST STANOVNIŠTVA I RAST BDP-A PO STANOVNIKU

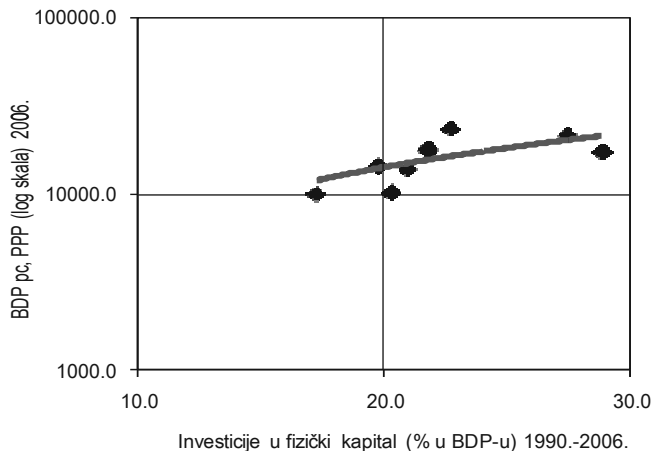

Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

Teorija također predviđa pozitivnu vezu između stope štednje/ investicija, odnosno akumulacije kapitala, i razine dohotka po stanovniku, ali i pozitivan utjecaj na stopu rasta istog u situaciji kad se ekonomija nalazi izvan svog *steady-state*-a. Dijagram rasipanja (Grafikon 10) upućuje upravo na posljednji zaključak, odnosno, kao što je već i ranije zaključeno, unutar analiziranog uzorka zemalja rast dohotka po stanovniku je rast uvelike generiran akumulacijom kapitala, dok se pozitivan utjecaj novih tehnologija u vidu suvremenije opreme i organizacijskih metoda koje su sa sobom donijele izravne strane investicije može očekivati tek u slabije zastupljenim “sretnijim” ekonomijama uzorka. Ujedno povećanje ljudskog kapitala, ovdje aproksimiranog rastom bruto upisanih u srednje škole, također pretpostavlja pozitivan utjecaj na dohodak po stanovniku. I u ovom slučaju podaci idu u prilog teorijama rasta (Grafikon 11).

Grafikon 10.

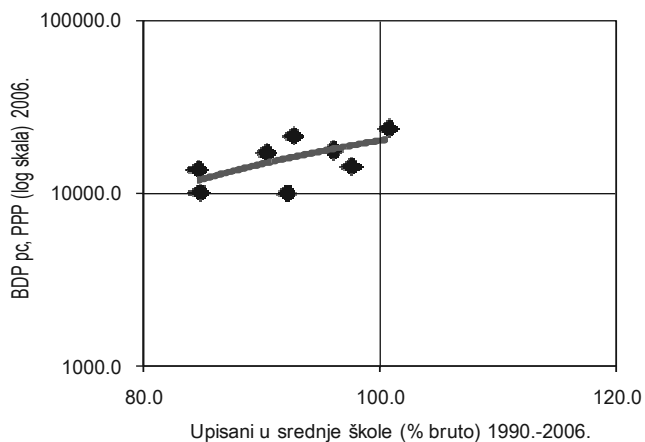
STOPA INVESTICIJA I RAST BDP-A PO STANOVNIKU

Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

Grafikon 11.

LJUDSKI KAPITAL I RAST BDP-A PO STANOVNIKU

Izvor: Grafički prikaz izradila autorica na temelju podataka baze WDI, 2008.

No, iako se analizirane CEE zemlje kreću u pravome smjeru i dalje ostaje izazov konvergencije u dohocima po stanovniku prema bogatijim zemljama okruženja. Ista se može postići samo uz značajno podizanje razina produktivno-

sti i zaposlenosti. Transformacija u dinamične ekonomije znanja, kakve predviđa strategija razvoja EU, može se ostvariti samo uz učinkovitu primjenu sveobuhvatne razvojne strategije, koja prije svega obuhvaća sektor obrazovanja, što predstavlja zanimljivo i nedovoljno istraženo područje potencijala ekonomskog rasta.

Zaključak

Što se dakle može zaključiti o odrednicama rasta u zemljama srednje i istočne Europe od početka transformacije njihovih gospodarstava u tržišni model pa do aktualnih okretanja europskim integracijskim trendovima? Rast stanovništva kao ograničavajući faktor rasta životnog standarda postao je uvjetom rasta, te tako višu razinu dohotka po stanovniku imaju one zemlje u kojima je pad stanovništva bio manje izražen. Rast dohotka po stanovniku uvelike je generiran akumulacijom kapitala, dok se pozitivan utjecaj novih tehnologija u vidu suvremenije opreme i organizacijskih metoda koje su sa sobom donijele izravne strane investicije može očekivati tek u slabije zastupljenim “sretnijim” ekonomijama uzorka. Ujedno povećanje ljudskog kapitala, aproksimiranog rastom bruto upisanih u srednje škole, također pokazuje pozitivan utjecaj na dohodak po stanovniku, što i u ovom slučaju ide u prilog zaključcima teorija rasta.

Razrada toga zaključka krenula je od teorijskog prikaza, u prvom, k empirijskoj analizi odrednica rasta u drugome poglavlju. Rezultati, s posebnim naglaskom na Hrvatsku, Rumunjsku i Bugarsku, pokazuju kako su ekonomske performanse bile relativno ujednačene u svim zemljama uzorka. Analiza nije samo ukazala na postojeća ekonomska kretanja, već je bila usmjerena i na pokušaj odgonetavanja načina na koji će aktualni integracijski i budući ekonomski tokovi utjecati na odrednice rasta. No i dalje ostaje pitanje koliko će brzo navedene zemlje srednje i istočne Europe konvergirati prosjeku životnoga standarda u zemljama EU-15, što će prije svega ovisiti o značajnom podizanju razina produktivnosti i zaposlenosti, te o transformaciji u dinamične ekonomije znanja, kakve i predviđa strategija razvoja EU.

Čak i nakon podrobne analize odrednica rasta i dalje ostaje pitanje postojanja različitih vrsta istog, koji će negdje donijeti blagostanje, a negdje povećanu nejednakost, što predstavlja izazov daljoj analizi za odabrane zemlje srednje i istočne Europe. Jedan od zanimljivih koraka u daljim istraživanjima bio bi i stvaranje poveznice između dugoročnog rasta potencijalnog outputa i poslovnih ciklusa. Ujedno, uključivanje efekata nesigurnosti, kao i strukturalnih promjena na ekonomski rast je zanimljivo i, kako teorijski, tako i empirijski, nedovoljno istraženo područje koje bi moglo pružiti mnoštvo novih uvida u odrednice dugoročnoga ekonomskoga rasta.

LITERATURA

1. Aghion, P. i Howitt, P. (1992) "A Model of Growth through Creative Destruction", *Econometrica*, 60(2): 323-351.
2. Aslund, A. (2001) "The Myth of Output Collapse After Communism", *The Carnegie Endowment for International Peace Working Paper No. 18*.
3. Barro, R. J. i Sala-i-Martin, X. (1995) *Economic Growth*, Boston: McGraw Hill.
4. Campos, N. F. i Coricelli, F. (2002) "Growth in Transition: What We Know, What We don't and What We Should", *Journal of Economic Literature*, 40(3): 793-836.
5. European Central Bank Annual Report, (online) <http://www.ecb.int/pub/annual/html/index.en.html>
6. European Central Bank Convergence Report, (online) <http://www.ecb.int/pub/convergence/html/index.en.html>
7. European Commission, Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs (2004) "The Western Balkans in Transition", *Occasional paper No.5*, (online) http://europa.eu.int/comm/economy_finance/publications/occasional_papers/2004/ocp5en.pdf
8. Feldstein, N. i Horioka, C. (1980) "Domestic Saving and International Capital Flows", *The Economic Journal*, 90(358): 314-329.
9. Grossman, G. M. i Helpman, E. (1991) *Innovation and Growth in the Global Economy*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.
10. IMF Publications (online) <http://www.imf.org/external/pubind.htm>
11. Jones, C. I. (1998) "Growth: With or Without Scale Effects?", rad pripremljen za godišnji sastanak American Economic Association pod nazivom "New Ideas on Economic Growth", pp.1-14. (online) <http://www.stanford.edu/~chadj>
12. Jones, C. I. (1999) "Was an Industrial Revolution Inevitable? Economic Growth Over the Very Long Run," *NBER Working Papers No. 7375*.
13. Lucas, R. E. (1988) "On the Mechanics of Economic Development", *The Journal of Monetary Economics*, 22(3): 3-42.
14. Mankiw, N. G., Romer, D., Weil, D. (1992) "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2): 407-437.
15. Nuxoll, D. A. (1994) "Differences in Relative Prices and International Differences in Growth Rates", *The American Economic Review*, 84(5): 1423-1436.

16. Romer, P. M. (1986) "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, 94(5): 1002-1037.
17. Romer, P. M. (1990) "Endogenous Technological Change", *The Journal of Political Economy*, 98(5, part 2): S71-S102.
18. Sala-i-Martin, X. (2002) "Fifteen Years of New Growth Economics: What Have we Learned?", in Loayza, N. & Soto, R. (Eds.), *Economic Growth: Sources, Trends, and Cycles* (pp.41-59), Santiago: Central Bank of Chile. (online) <http://www.columbia.edu/cu/economics/discpapr/DP0102-47.pdf>
19. Schumpeter, J. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper
20. Sharma, S. (1983) *Development Strategy and the Developing Countries*, New Delhi Madras: South Asian Publishers Pvt. Ltd.
21. Solow, R. M. (1956) "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1): 65-94.
22. Solow, R. M. (1957) "Technical Change and the Aggregate Production Function", *The Review of Economics and Statistics*, 39(3): 312-320.
23. Temple, J. R. W. (1999) "The New Growth Evidence", *The Journal of Economic Literature*, 37(1): 112-156.
24. Thirlwall, A. P. (1999) *Growth and Development*, London: Macmillan.
25. World Bank Publications (online) <http://www.worldbank.org/reference/>

DETERMINANTS OF ECONOMIC GROWTH IN THE COUNTRIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Summary

Sustainability of global integration-oriented trends is conditional upon the output per capita convergence among the integrated member countries. The aim of this paper is, thus, to analyze in greater detail the issues regarding economic growth and to define growth factors in chosen countries of Central and Eastern Europe. After the theoretical and empirical survey of relevant growth literature, the paper continues with an overview of the transformation process and a specification of its basic characteristics. Special reference was made to Bulgaria, Croatia and Romania, whose economic performance was analyzed relative to that of the chosen surrounding countries, members of the European Union. Results show that the economic performance was relatively uniformed amongst the sample countries, while the analyzed growth factors' behavior was in accordance with conclusions of the relevant growth theories. Important to emphasize is the identification of virtually non-existent technological progress, the generator of long-term economic growth. Analysis did not only define the current economic trends, but was also directed towards the identification of the way in which present and future economic and integration processes would influence growth factors.

Key words: economic growth, growth factors, transition, EU enlargement